

ФРАНЦУЗЬКИЙ ДІЄПРИКМЕТНИК МИНУЛОГО ЧАСУ ТА ЙОГО ВІДПОВІДНИКИ У ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (на матеріалі художніх текстів)

У статті проаналізовано морфологічні та семантико-синтаксичні характеристики французького дієприкметника минулого часу, виявлено перекладацькі відповідники даної неособової форми дієслова в українському перекладі та визначено фактори, що зумовлюють використання перекладацьких трансформацій.

Ключові слова: дієприкметник минулого часу, перекладацький відповідник, перекладацька трансформація.

В статье проанализированы морфологические и семантико-синтаксические характеристики французского причастия прошедшего времени, выявлены переводческие соответствия данной неличной формы глагола в украинском переводе и определены факторы, которые обуславливают использование переводческих трансформаций.

Ключевые слова: причастие прошедшего времени, переводческое соответствие, переводческая трансформация.

The morphological, semantic and syntactic characteristics of past participle in the French language are analysed in the article, the translation correspondences of the given non-finite verbal form in Ukrainian translation are revealed and the factors that determine the usage of translation transformations are identified.

Key words: past participle in the French language, translation correspondence, translation transformation.

У сучасному перекладознавстві центральне місце посідає лінгвістична теорія перекладу, яка розглядається як “особливий вид мовленевої діяльності, у рамках якої одиниці мови перекладу обираються в певній залежності від мовних одиниць, що використовуються в оригіналі” [1: 19], а це, у свою чергу, вимагає та сприяє розвитку спеціальних теорій перекладу для різних комбінацій мов.

Метою даного дослідження є вивчення морфологічних характеристик французького дієприкметника минулого часу, особливостей його функціонування в реченні та аналіз засобів відтворення даної неособової форми дієслова у перекладі українською мовою.

Актуальність дослідження визначається необхідністю для сучасного перекладознавства розробки часткових теорій перекладу, зокрема з французької мови на українську, і у цьому зв'язку систематизації перекладацьких відповідників, у тому числі перекладацьких трансформацій, при відтворенні у перекладі того чи іншого мовного явища оригіналу.

У перекладознавчому аспекті дієприкметники минулого часу французької мови розглядались у функції обставинного означення як характеристики процесу у порівнянні з російською та українською мовами [2]; як складовий компонент пасивної конструкції у зіставленні з російськими [3] та українськими відповідниками [4] або різновид напівпредикативної конструкції у порівнянні з російською мовою [5]. Відсутність комплексного аналізу засобів відтворення французького дієприкметника минулого часу українською мовою і типологізації перекладацьких трансформацій імплікує **новизну** нашого дослідження.

Об'єктом даної розвідки є французький дієприкметник минулого часу та його перекладацькі відповідники.

Предмет дослідження становлять граматичні та семантичні властивості французького дієприкметника минулого часу і перекладацькі трансформації, вживані для його відтворення українською мовою.

Матеріалом роботи слугували дієприкметники минулого часу та дієприкметникові звороти, виокремлені з оригінальних французьких художніх текстів ХХ–ХХІ ст., та їх відповідники у перекладі українською мовою.

Як неособова форма дієслова, дієприкметник минулого часу поєднує в собі функціональні риси прикметника та дієслова. Він не виражає морфологічних категорій абсолютного часу, способу, особи, проте йому властиві дієслівні граматичні категорії відносного часу, виду та стану. Щодо прикметникових граматичних категорій дієприкметник виражає категорії роду та числа. Дієприкметник минулого часу функціонує як один із засобів вираження вторинної предикації: його семантичний суб'єкт визначається за зв'язками із суб'єктом або об'єктом основної дії (підметом або додатками), а сама назва “дієприкметник минулого часу” не має формально-граматичного

підгрунття, доказом чого є можливість заміни дієприкметникового звороту підрядним реченням, предикат якого буде вжито у теперішньому, минулому чи майбутньому часі [6: 377; 7: 199; 8: 269, 271; 9: 338; 10: 187; 11: 328; 12: 88].

Французький дієприкметник минулого часу не має займенникової форми, проте може вживатися як самостійно, коли він є носієм морфологічних категорій, так і в якості формуючого компонента складних та надскладних часів дієслова, де вжитий разом із іншим формальним елементом (допоміжним дієсловом *avoir* або *être*), він утворює “однорідну морфологічну одиницю” і найповніше розкриває притаманні йому дієслівні характеристики, визначаючи перехідність чи неперехідність дієслова *avoir* та маючи можливість супроводжуватися прислівниками, додатками чи обставинами [12: 50, 52].

При вивченні граматичної природи та функціонування дієприкметника минулого часу у французькому реченні виникає ціла низка дискусійних проблем. Одна з них — проблема термінологічної диференціації складеної форми дієприкметника, так званого *participe passif composé*, яка походить не від дієприкметника минулого часу, що відображається у назві, а від дієприкметника теперішнього часу, і як останній виражає дію-процес, але дію, що передує дії, вираженої дієсловом-предикатом [8: 273]. Незважаючи на те, що в багатьох французьких граматиках ця форма розглядається як різновид дієприкметника минулого часу [13: 347; 6: 378], в нашому дослідженні вона не розглядається.

Дієприкметник минулого часу, утворений від перехідних дієслів, вжитий без допоміжного дієслова в атрибутивній функції або в абсолютному дієприкметниковому звороті, та у складі аналітичної конструкції “*дієслово être + participe passé*”, є носієм пасивного значення [10: 187; 8: 270; 7: 184; 13: 347; 9: 338], яке підкреслює результат, що проявляється водночас з розвитком процесу, а не є наслідком завершення процесу [12: 91]. Слід зазначити, що аналітична конструкція “*дієслово être + participe passé*” поліфункціональна, але найголовніший критерій, за яким можна відрізнити пасивну конструкцію від структурно аналогічних, це можливість перетворення пасивного значення в активне [7: 187].

Ще одна проблема пов’язана з французьким дієприкметником минулого часу, це проблема розмежування цієї неособової форми та похідного від неї віддієслівного прикметника, вжитого самостійно чи у конструкції “*дієслово + предикатив*”. Схожий за морфологічною

будовою, віддієслівний прикметник позбавлений граматичного вираження стану (напр.: *j'étais soulagé, il est fatigué, des plafonds courbés* [14: 43]; структурна відмінність полягає у відсутності у віддієслівного прикметника таких семантичних поширювачів, як додатки агенсу та дієслівні обставини: *le président élu par les parlemenaires* — дієприкметник минулого часу; *le président élu* — віддієслівний прикметник) [7: 200]. І віддієслівні прикметники, і дієприкметник минулого часу виражають стан, проте перші здатні, крім того, якісно характеризувати предмет (*poli, appliqué*), тоді як другі виражають стан, що є результатом виконаної дії (*brisé, arrivé*): [8: 279].

У реченні французький дієприкметник минулого часу функціонує як прикметник і як дієслово. Аналіз перекладів досліджуваної неособової форми українською мовою дозволив виявити та класифікувати перекладацькі трансформації, що використовуються для відтворення синтаксичної функції дієприкметника та його семантичного значення. Атрибутивна функція є для дієприкметника минулого часу первинною і слугує для вираження ним “процесної ознаки субстанції” [7: 199].

Французький дієприкметник минулого часу, вжитий у функції означення, має формальними еквівалентами невідокремлений пасивний дієприкметник доконаного виду, наприклад: *Je n'avais jamais vu ces velours brodés* [14: 16] — *Я ніколи не бачив таких вушумих оксамитів* [15: 15]; *Ses robes reprises par Dô* [16: 32] — *Ті сукні шуми-перешуми До* [17: 27] та невідокремлений активний дієприкметник недоконаного виду теперішнього часу, наприклад: *La jeune fille avait passé cette nuit-là sous le ciel illuminé de brillances* [16: 138] — *Ту ніч дівчина провела на пароплаві під сяючим у корабельних вогнях небом* [17: 120], вжиті у функції означення.

Аналізуючи препозитивне вживання одиничних дієприкметників в українській мові, слід розмежовувати власне дієприкметники від ад'єктивованих дієприкметників на основі граматичних та семантичних факторів, основним з яких вважається те, що ад'єктивовані дієприкметники виражають “не тимчасову змінну ознаку предмета, а постійну, оякіснену”, тоді як дієприкметники виражають процесуальну або результативну ознаку [18: 118–120]. Крім того, ад'єктивований дієприкметник не можна трансформувати в конструкцію з особовою формою дієслова, а яскраво виражені дієслівні категорії виду та стану дієприкметника, наявність у структурі дієприкметника видових префіксів і суфіксів, “здатність до дієслівного керування і синтаксичних зв'язків” є сильними граматичними факторами, що перешкоджають

ад'єктивації [18: 114, 126–127]. Порівняймо два типи перекладу із вживанням пасивних дієприкметників, які найчастіше піддаються ад'єктивації:

1. *Soldes soldés que ma mère m'a acheté* [16: 19] — *Мати купила їх на розпродажі уцінених речей* [17: 16];

2. *J'ai cette chance d'avoir une mère désespérée* [16: 22] — *Я мала щастя мати обезнадієну матір* [17: 18].

В першому випадку має місце пасивний дієприкметник докона-ного виду, який характеризується ознакою результативності та може мати еквівалентом конструкцію з особовою формою дієслова: *речі уцінили*. У другому прикладі форма *participe passé* є ад'єктивованим дієприкметником, який виражає постійну якісну ознаку предмета і не припускає перетворень в особову форму.

Змістові перекладацькі еквіваленти дієприкметника у функції означення сформувались через лексико-синтаксичні трансформації із заміною морфологічної форми, найтипівішими з яких є перехід дієприкметника у функції означення в дієслово-предикат із заміною пасивної форми на активну, наприклад: *Tant de nuits passées à guetter son retour* [19: 22] — *Скільки ночей вона не спала, чекаючи його повернення* [20: 19] або в дієслово-предикат у складі підрядного присубстантивно-атрибутивного речення із сполучником *що*, який є розповсюдженим абсолютним еквівалентом активного дієприкметника теперішнього часу в українській мові: *Quelques esquisses accrochées à une grille derrière elle témoignaient de son talent* [19: 111] — *Кілька ескізів, що висіли на ґратках якоїсь огорожі, свідчили про її неабиякий талант* [20: 117]. Останній приклад є розповсюдженим в українській мові, де активні дієприкметники теперішнього часу трансформуються в конструкцію з особовим дієсловом.

Поширеним у французькій мові є атрибутивне вживання дієприкметника минулого часу у складі конструкції “дієслово + предикатив (*participe passé*)” (відмітимо, що таке вживання дієприкметника в українському синтаксисі розглядається як його предикативна функція). Так, досліджувана неособова форма вживається у складі дієслівно-іменного присудка (процесно-кваліфікативного предиката), що в українському перекладі відтворюється

– прислівником: *Je gisais engourdi dans un fauteil* [14: 17] — *Я сидів нерухомо у глибокому кріслі* [15: 16];

– дієсловом-предикатом із переходом пасивної форми в активну: *Sans bouger de la bergère, où l'on me croyait assoupi, je surveillais et écoutais*

tout [14: 17] — Сидячи непорушно у глибокому кріслі, де я, як усі думали, **спав**, я спостерігав і слухав [15: 16];

— прийменниковим іменником: *Tous deux regardèrent l'appareil intrigués* [19: 64] — **Обоє з цікавістю** подивилися на апарат [20: 64].

Різновидом конструкції “дієслово + предикатив (*participe passé*)” є іменний складений присудок із дієсловом-зв’язкою *être*, формальним еквівалентом якого у перекладі є пасивний дієприкметник dokonаного виду як іменна частина складного присудка з допоміжним дієсловом *être* (в тому числі як нульова зв’язка): *J’ai été absorbé par cette question d’origine* [14: 17] — **Я був поглинутий** роздумами щодо свого походження [15: 15]; *Ses cheveux sont tirés et serrés dans un chignon de Chinoise* [16: 32] — **Її волосся зібране й закручене** в шиньйон [17: 27].

Серед граматичних трансформацій при перекладі дієприкметникового пасиву було виявлено вираження значення пасиву:

— зворотнім дієсловом: *Les repas étaient commandés chez les meilleurs traiteurs de Paris* [16: 80] — **Страви замовлялися** у найкращих паризьких кухарів [17: 69];

— неозначено-особовим реченням: *Elle n’a pas été détachée, enlevée à la somme* [16: 17] — **Той образ не виокремили, не відібрали** [17: 14];

— незмінними предикативними формами на *-но*, *-то*, вживання яких “дозволяє зосередити увагу лише на результаті дії, тобто у них виразно виявляються перфективність і безвідносність до діяча” [18: 205]: *Le respect ne s’adresse pas à ce qui est certifié mais à ce qui est proposé* [14: 63] — **Повага адресується не тому, що сертифіковано, а тому, що запропоновано** [15: 69];

— іменником, особливо при перекладі суб’єктивованого висловлення: *J’étais soulagé que mon père n’eût pas visité la chambre de la comtesse avec toi* [14: 19] — **Я відчув полегшення від того, що тато не був у кімнаті графині разом зі мною** [15: 18].

При перекладі тричленної конструкції дієприкметникового пасиву французької мови використовуються лексико-синтаксичні трансформації, при цьому в перекладі нерідко спостерігається зміна орієнтації предикативного відношення із переходом дієприкметника із пасивним значенням в дієслово-предикат з активним значенням, наприклад: *La concession du barrage n’a pas encore été abandonnée par ma mère* [16: 35] — **Мати ще не відмовилась від своєї концесії на дамбі** [17: 30].

Різновидом атрибутивного функціонування французького дієприкметника минулого часу є також його вживання у відокремленій позиції у функції обставинного означення. За своїми характеристи-

ками воно більш предикативне, оскільки виражає ознаку суб'єкта у момент здійснення дії, описує та характеризує зовнішній вигляд суб'єкта, емоційний стан людини, набуває обставинного значення місця, часу, причини, способу дії тощо, яке може бути додатково підкреслене відповідним сполучником [7: 199, 295; 21: 14]. Відокремлені звороти є також одним з найтиповіших способів вираження вторинної (додаткової) предикації, оскільки “вони не мають свого носія предикативної ознаки, а співвідносяться із таким носієм в основній пропозиції”, яким найчастіше виступає іменна група [22: 46]. Формальним перекладацьким еквівалентом даної конструкції є відокремлений дієприкметник у функції означення, наприклад: *Quelques joggers trottaient à bonne allure, concentrés sur le rythme de leur course* [19: 91] — *Кілька любителів бігу досить швидко протрюхикали, цілком зосереджені на ритмі своїх рухів* [20: 96].

Серед численних граматичних трансформацій дієприкметника у даній функції, найбільший інтерес для аналізу становить трансформація синтаксичної структури вихідного речення. Традиційно, дієприкметник виступає домінантним компонентом словосполучення і підпорядковується тим самим зв'язкам, що в синтагмі предикативного ядра [8: 276]. Саме тому напівпредикативні відносини, виражені відокремленим дієприкметниковим зворотом, можуть переходити в предикативні при його заміні на підрядні речення, суб'єкт якої буде референтом відокремленої конструкції [11: 329; 21: 13, 16], що і спостерігаємо у перекладацьких відповідниках разом з іншими граматичними замінами, наприклад:

Prévenu par Rudy, je savais qu'il fallait tremper les doigts dans le bénitier [14: 42] — *Оскільки Руді мене попередив, я знав, що треба вмочити два пальці в крапельницю* [15: 46] (дієприкметник пасивного значення переходить в активну особову форму дієслова);

Quoique déçu, je poussai un soupir d'aise [14: 44] — *Хоча я й був розчарований, але зітхнув із полегкістю* [15: 48] (одиничний дієприкметник перекладається у складі іменного складеного присудка).

Дієприкметник у функції обставинного означення має також ситуаційні еквіваленти, які є лексико-синтаксичними трансформаціями, зокрема метонімічна лексична трансформація, основана на причинно-наслідковому зв'язку та трансформації в підрядне означальне речення, наприклад: *Dépité, Adam regagna la seconde voiture* [19: 56] — *Адам, настрій у якого геть зіпсувався, сів у другий авто* [20: 54]. Тут семантичне наповнення повністю збережено: *dépité* позначає

“відчувати біль, прикрість, жаль”, проте у перекладі це значення конкретизується за допомогою додаткового підмета *настрій* та прислівника ступеня прояву дії *геть*.

Крім того, у перекладі спостерігається опущення дієприкметника, семантичне значення якого зрозуміло із контексту або передається іншою частиною мови, наприклад: *Ils sont assis dans le petit salon de Sadec, habillés de ragnes blancs* [16: 37] — *Вони сидять у нашій маленькій вітальні в Садку, у білих запиналах* [17: 32]; *Levé à l'aube, j'avais bondi du dortoir aux lavabos* [14: 9] — *На світанку я вилітав із дортуару та біг до холодних умивальників* [15: 8].

Дієприкметник минулого часу в атрибутивній функції може вживатися самостійно в ад'єктивному реченні, ад'єктивний вузол якого зазвичай виражений прикметником. Така граматична заміна можлива, враховуючи те, що дієприкметник є “результатом ад'єктивної трансляції дієслова” [23: 467]. Для відтворення даної функції дієприкметника в українському перекладі використовується заміна морфологічних форм, наприклад передача дієприкметника минулого часу особовою формою дієслова в дво- або односкладних реченнях, що пояснюється дієслівно-прикметниковою природою дієприкметника, наприклад: *Seule Héléne Lagonelle échappait à la loi de l'erreur. Attardée dans l'enfance* [16: 28] — *Одна лиш Гелена Лагонель уникла помилки. Вона назавжди застрягла в дитинстві* [17: 24].

Вторинна функція дієприкметника минулого часу виявляється у самостійному вираженні ним предикації, де він здатен замінити особову форму дієслова. Однією з таких форм вираження є абсолютний дієприкметниковий зворот, що у французькій мові має назву “proposition participe” [6: 378], “proposition participiale absolue” [11: 278], “construction participe absolue” [8: 276]. У реченні він має еквівалентом “абсолютне обставинне речення” [9: 338] та передає семантичне значення часу, причини, способу дії, умови тощо. Така конструкція є відмінною рисою французької мови і не має формального еквівалента. В українській мові у складі абсолютної дієприкметникової конструкції вживаються сполучні слова, як-от: *aussitôt, à peine, une fois*, що указують на час відбування другорядної дії. В українському перекладі часове значення передається за допомоги сполучників як *тільки, одразу, лиш*. За допомогою лексико-синтаксичних трансформацій досліджуваний дієприкметник може бути передано українською:

— дієприкметником: *Il l'appellerait aussitôt les essais achevés* [19: 45] — *Він одразу повідомлятиме її про досягнуті результати* [20: 44];

— дієприслівником: *Aussitôt le nom **prononcé**, la voici* [16: 82] — *Лиш вимовиш її ім'я, а вона вже тут як тут* [17: 71];

— дієсловом-предикатом в активній формі: *J'ai vraiment commencé à faire des affaires ! poursuivit A, l'oeil **devenu pétillant*** [19: 102] — *І тут я справді почав робити бізнес!* — *провадив Е., й очі в нього **заблищали*** [20: 107].

Отже, аналіз морфологічних та семантико-синтаксичних характеристик французького дієприкметника минулого часу та його перекладацьких відповідників в українській мові показав, що беручи до уваги формально-структурні особливості дієприкметника в обох мовах та його традиційні синтаксичні функції у реченні, формальні еквіваленти можливі, але значно обмежені. Саме тому досліджувана неособова форма дієслова у перекладі має змістові та ситуаційні еквіваленти, що сформувалися через граматичні та лексико-синтаксичні перекладацькі трансформації. Слід також підкреслити, що в усіх перекладах відтворюється комунікативна інтенція оригінального тексту та зберігається семантичне значення дослідженої форми.

В подальшому вбачаємо доцільним здійснити аналіз неадекватного відтворення французького дієприкметника минулого часу в перекладі з метою виявлення причин “перекладацьких помилок”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. — М.: Высш. шк., 1990. — 253 с.
2. Маринашвили М. Д. Периферийные средства характеристики процесса в современном французском языке и особенности их перевода (обстоятельное определение) / М. Д. Маринашвили // Записки з романо-германської філології. — 2002. — Вип. 11. — С. 165–178.
3. Туницкая Е. Л. Коммуникативная функция и перевод французской пассивной конструкции / Е. Л. Туницкая // Вестник ВГУ. — 2008. — № 3. — С. 182–186. — (Лингвистика и межкультурная коммуникация).
4. Коккіна Л. Р. Засоби вираження семантичної категорії пасивності в оригіналі та перекладі (на матеріалі українських перекладів французьких художніх текстів): Автореф. дис. ... канд. фіол. наук: спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / Л. Р. Коккіна. — К., 2010. — 20 с.
5. Белая Б., Сидорова М. Ю. Синтаксическая неоднозначность полипредикативных конструкций в русском языке (в сопоставлении с французским) / Б. Белая, М. Ю. Сидорова // Вестник КемГУ. — 2010. — № 4 (44). — С. 162–167.
6. Grammaire Larousse du français contemporain. — P.: Librairie Larousse, 1978. — 494 p.
7. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. — М.: Добросвет, 2000. — 832 с.

8. Реферовская Е. А. Теоретическая грамматика французского языка / Е. А. Реферовская, А. К. Васильева. — М.: Просвещение, 1982. — 400 с.
9. Wagner R. L., Pinchon J. Grammaire du français classique et moderne / R. L. Wagner, J. Pinchon. — P.: Hachette supérieur, 1991. — 689 p.
10. Илия Л. И. Грамматика французского языка / Л. И. Илия. — М.: Высшая школа, 1964. — 303 с.
11. Galliot M. Le français langue vivante. Grammaire complète / M. Galliot, Raymond Laubreaux. — Toulouse — P.: Privat-Didier, Editeurs, 1966. — 375 p.
12. Curat H. Morphologie verbale et référence temporelle en français moderne : Essai de sémantique grammaticale / H. Curat. — Genève : Librairies Droz S. A., 1991. — 339 p.
13. Бабаян М. А., Флерова Н. М. Практическая грамматика французского языка / М. А. Бабаян, Н. М. Флерова. — М.: Внешторгиздат, 1964. — 502 с.
14. Schmitt E. — E. L'enfant de Noé / E. — E. Schmitt. — P.: Editions Albin Michel, 2004. — 143 p.
15. Шмітт Е. — Е. Дитя Ноя / Пер. Борисюк З. — Львів: Кальварія, 2009. — 128 с.
16. Duras M. L'amant / M. Duras. — P.: Les Editions de Minuit, 1984. — 143 p.
17. Дюрас М. Коханець / Пер. Осадчук Р. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. — 128 с.
18. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк; УАН УРСР ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. В. М. Русанівський. — К.: Наукова думка, 1982. — 248 с.
19. Levy M. Toutes ces choses qu'on ne s'est pas dites / M. Levy. — P.: Editions Robert Laffont, S. A., 2008. — 340 p.
20. Леві М. Усе, що не було сказано / Пер. Шовкун В. — К.: Махаон-Україна, 2009. — 368 с.
21. Combettes V. Les constructions détachées en français / V. Combettes. — P.: OPHRYS, 1988. — 144 p.
22. Ванчикова Е. А. Вторичная предикация во французском языке / Е. А. Ванчикова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Филология. Искусствоведение. — 2010. — Вып. 40. — С. 43–47
23. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. — М.: Прогресс, 1988. — 645 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.13